

דוח חקלאות - מכון התורה והארץ לשנת תשפ"ד - 2024

החקלאות הישראלית אינה עוד ענף כלכלי מסחרי. מאז ראשית קיומנו כעם, וגם בשיבת ציון המחודשת, הייתה החקלאות עוגן וחיבור של עם ישראל לארצו. כדבריו של יוסף טרומפלדור 'במקום בו תחרוש המחרשה היהודית את התלם האחרון, שם יעבור גבולנו'. למרות השטחים הנרחבים שתופסת החקלאות, חלק מהציבור הרחב לא נחשף למגמות שמתרחשות בה. גופים רבים וטובים עוסקים בקידום החקלאות ובפרסום נתונים אודותיה, אך לעיתים לציבור הרחב חסרה תמונת מבט מתמצתת ותכליתית. סקירה כזו, מבקש לתת הדו"ח להלן.

הדו"ח מנסה לתת תמונה כללית, אך גם תמונה ממוקדת של אזורים ספציפיים כגון אזורי הספר, בהם החקלאות היא צורך ביטחוני בסיסי ואינטרס קיומי למדינה. כמו כן תמונה של גידולים ספציפיים בהם מתרחשים תהליכים מואצים לכאן או לכאן. הנתונים מבוססים בעיקרם על נתוני משרד החקלאות והלמ"ס, עם כל ההערות לגבי רמת הדיוק, כפי שמובא על ידי גורמים אלו בדוחותיהם. היות שנתוני הלמ"ס ניתנים לשנה אחורה, מתייחס הדו"ח בעיקר לשנים 2020-2022 עם התייחסות למגמות בעשרות השנים האחרונות.

החקלאות מהווה חלק משמעותי מן החיבור לשורשיה וערכיה של ארץ ישראל. אנו מקווים שפרסום הדו"ח יסייע בעז"ה להבנת חשיבותה של החקלאות, מצוקותיה, וחובתנו למצוא את הדרכים להמשיך את קיומה. למען יישוב הארץ, למעננו, ולמען הדורות הבאים.

תפוקה כלכלית – התפוקה לשנת 2022 הייתה בשווי 19.3 מיליארד (מגמת עלייה מתונה).

שטחי חקלאות בישראל – 2805 אלף דונם (מגמת ירידה מתונה).
נמשכת מגמת ירידה מתונה בשטחי ההדרים, ולעומתה עלייה בשטחי האבוקדו. שטחי כרמי היין מתחילים להתאושש מבעיית הווירוסים שהייתה בהם.

חקלאות באזורי ספר – מגמת יציבות בהיקפי שטחי הגידול.

ייצור חקלאי – כ-4785 אלף טון (מגמת עלייה מתונה, אך נמוך מנתוני השיא).

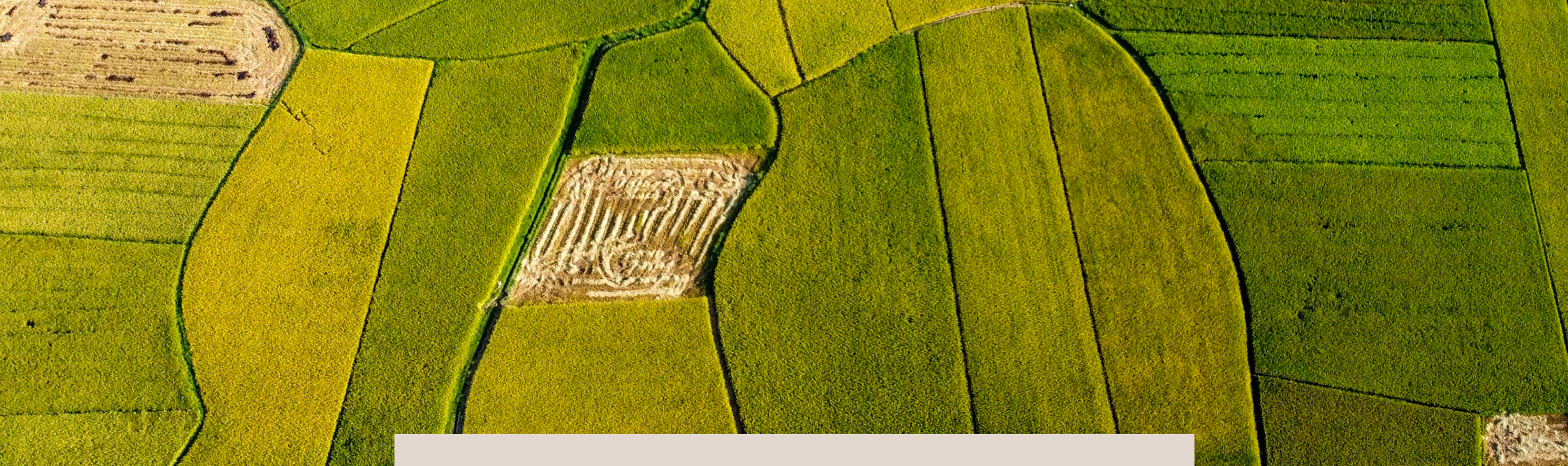

יבוא – מגמת עלייה בהיקפי היבוא לישראל.
שנת 2022 הייתה שנת שיא – 10.5% מהתצרוכת האישית.

ייצוא – ירידה בייצוא ירקות ועלייה בייצוא פירות (במיוחד אבוקדו).
בסך הכולל ישנה מגמת ירידה בכמות הייצוא.

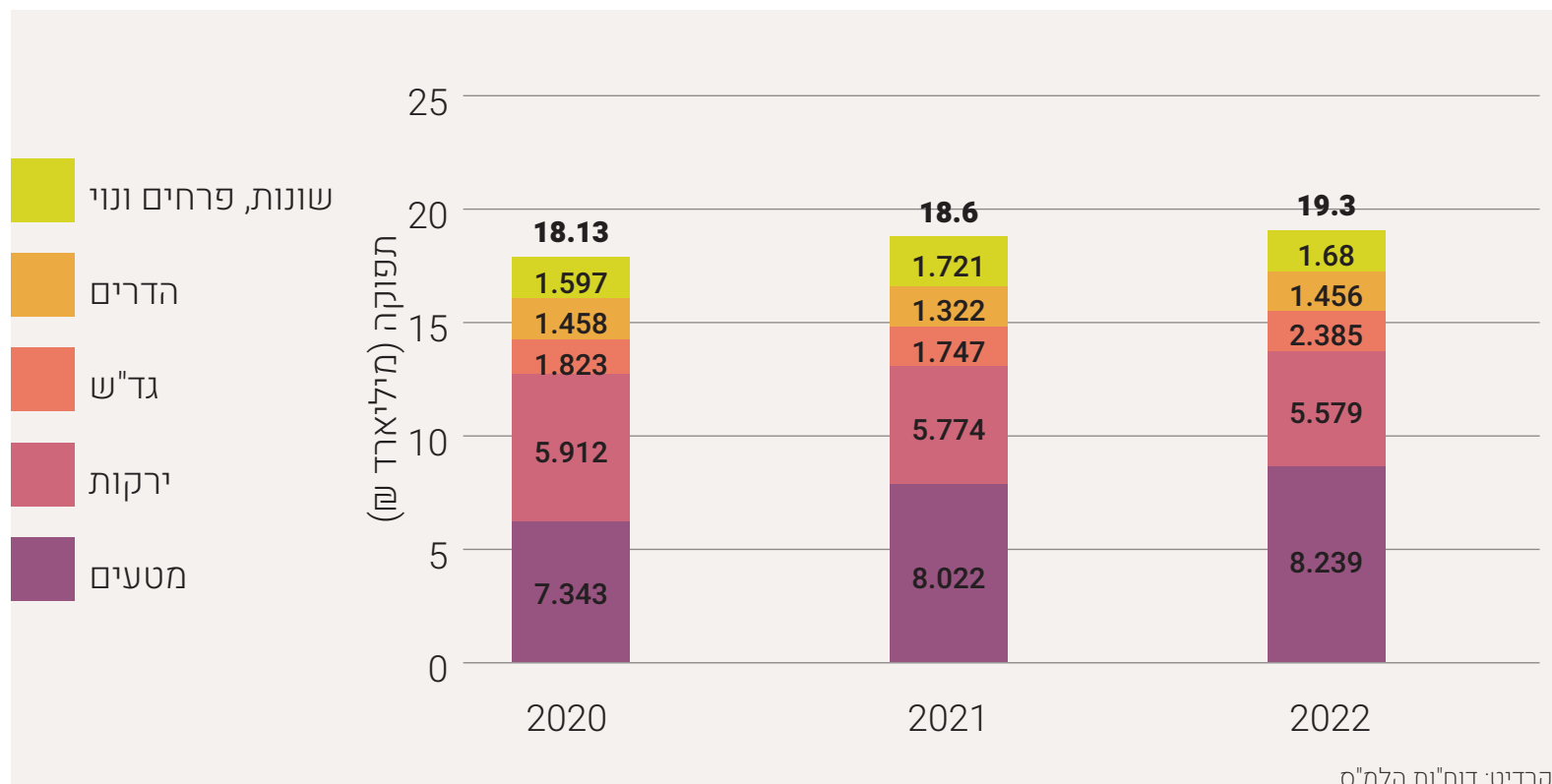

1

היקף
שטחים ותפוקות

החקלאות הישראלית - עוצמה כלכלית התפוקה במיליארד ש" במגמת עלייה

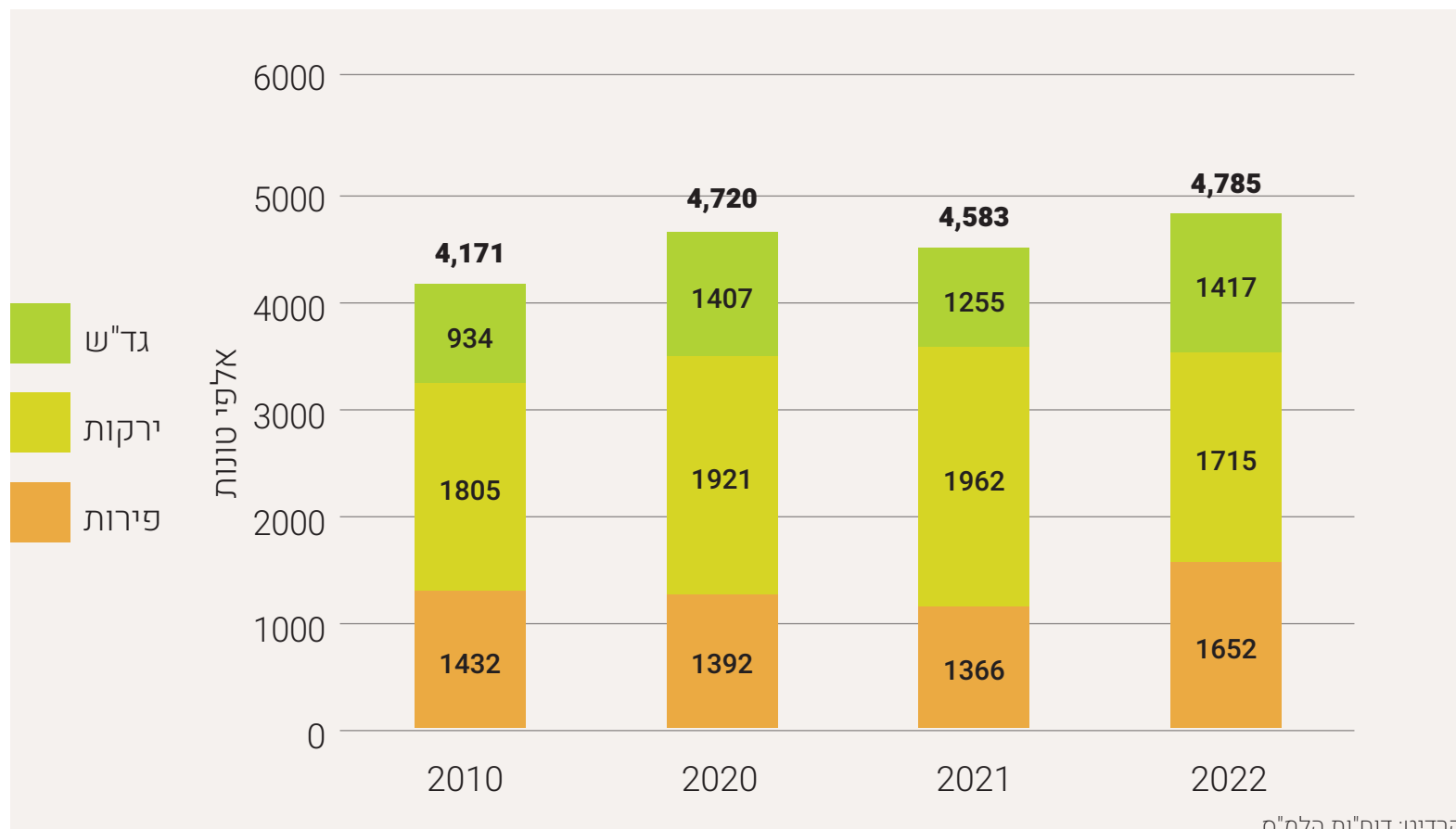

שנת שיא: 2016 - 19.5 מיליארד

בשנת 2022 התפוקה מגידולים צמחיים הייתה 19.3 מיליארד ש"ח. בהשוואה לשנת 2020, ענף ההדרים והירקות במגמת ירידה מתונה. עיקר העלייה בתפוקה בשנים האחרונות נזקפת לענף המטעים ובפרט לענף האבוקדו וכן לענף הגד"ש.

החקלאות הישראלית - כח יצור

התפוקה החקלאית באלפי טונות במגמת עלייה לא יציבה

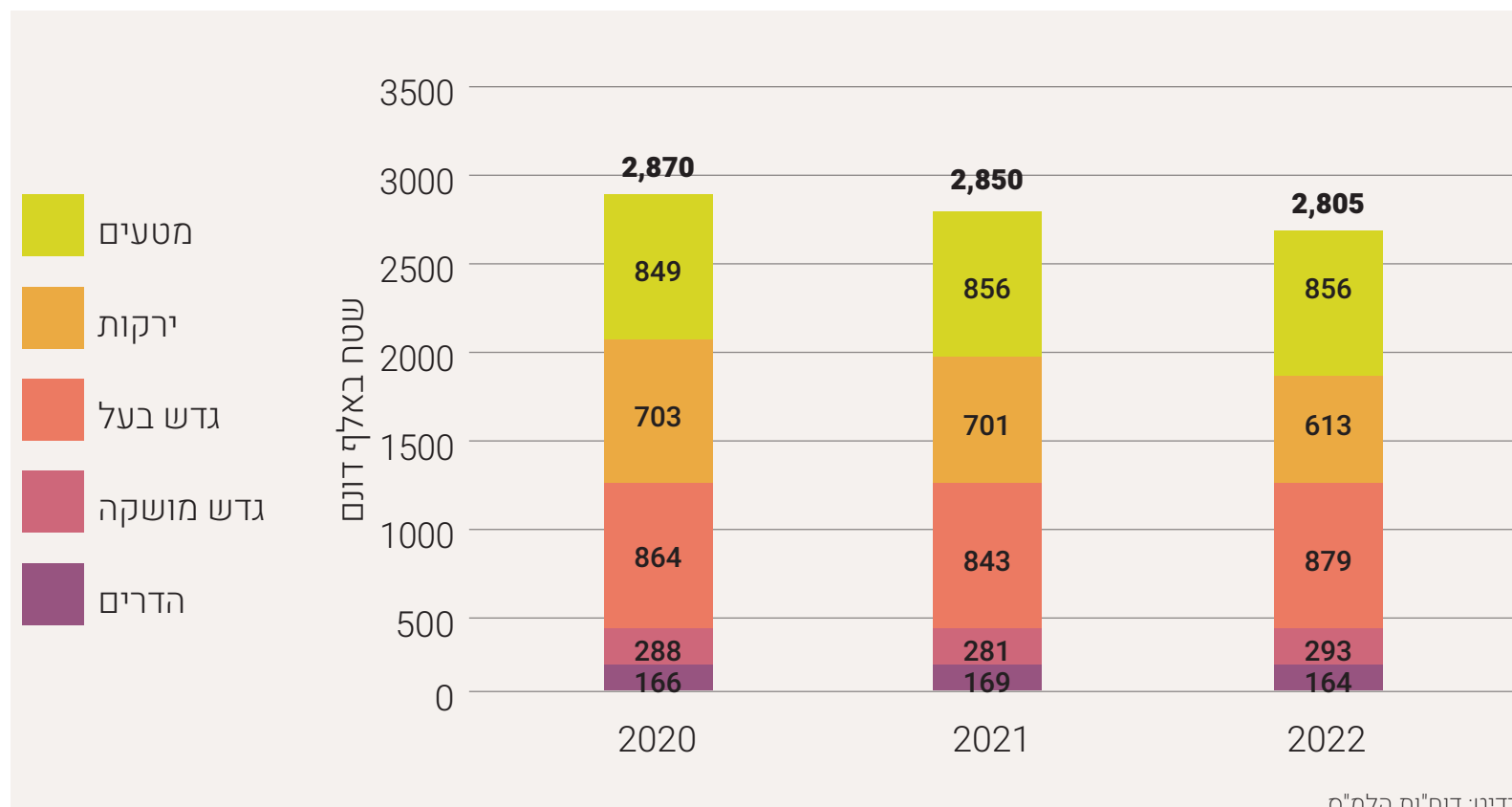

שנת שיא: 2014 - כ-5534 אלף טון

שנת 2022 עם ייצור תוצרת חקלאית של כ-4785 אלף טון. ענף הפירות עם עלייה שקשורה בין השאר גם לאבוקדו וגם לשמן זית. ענף הגד"ש בהתייבבות אבל ניכרת בו עלייה בהשוואה לעשור הקודם. ענף הירקות יחסית יציב אבל ירד מהעשור הקודם. יבול זיתי השמן היה גבוה מאוד בשנת 2022 והכפיל את עצמו ביחס לשנת 2021, אך לצערנו שנה זו לא מייצגת ומשקפת עומס פרי נדיר על העצים. המגמה המתמשכת היא ירידה בשטחי הזית ובעקבותיה חשש מירידה וחוסר יציבות ביבול, שקשורים בין השאר לסירוגיות ולקשיים אקלימיים.

דונמים מעובדים - שטחי החקלאות

שטחי החקלאות במגמת ירידה, אך מגמה מתונה בשנים האחרונות

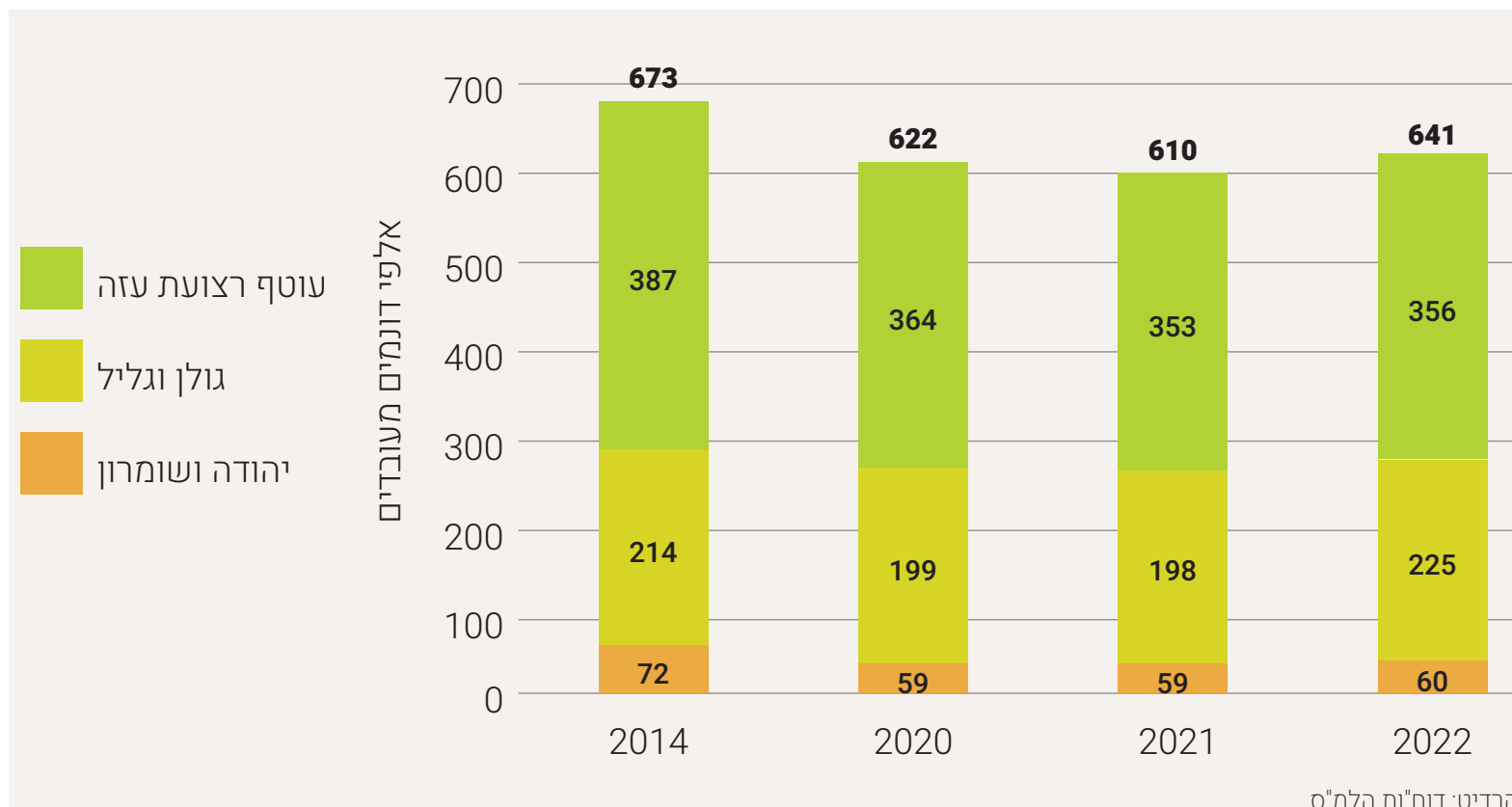
קרדיט: דוח"ות הלמ"ס

שנת שיא: 2003¹ - 3292 אלף דונם

ירידה ב-2022 ל-2805 אלף דונם. הירידה עשויה להיות קשורה גם לשנת השמיטה, אך מדובר במגמה במשך מספר שנים. חישוב השטחים מבוסס על ההערכה בלבד (שטחים מדווחים) אבל מבטא מגמות. ישנה ירידה בשטחי ההדרים ל-164 אלף דונם, כשהגידול המרכזי הוא תפוז וקליפים, בפרט הזן אורי. באבוקדו לעומת זאת, עלייה מתמשכת בדונמים כאשר ההערכה שישנם כ-140 אלף דונם. חלק ניכר משטחי האבוקדו מוכוונים לייצוא שמהווה יעד מרכזי לתוצרת.

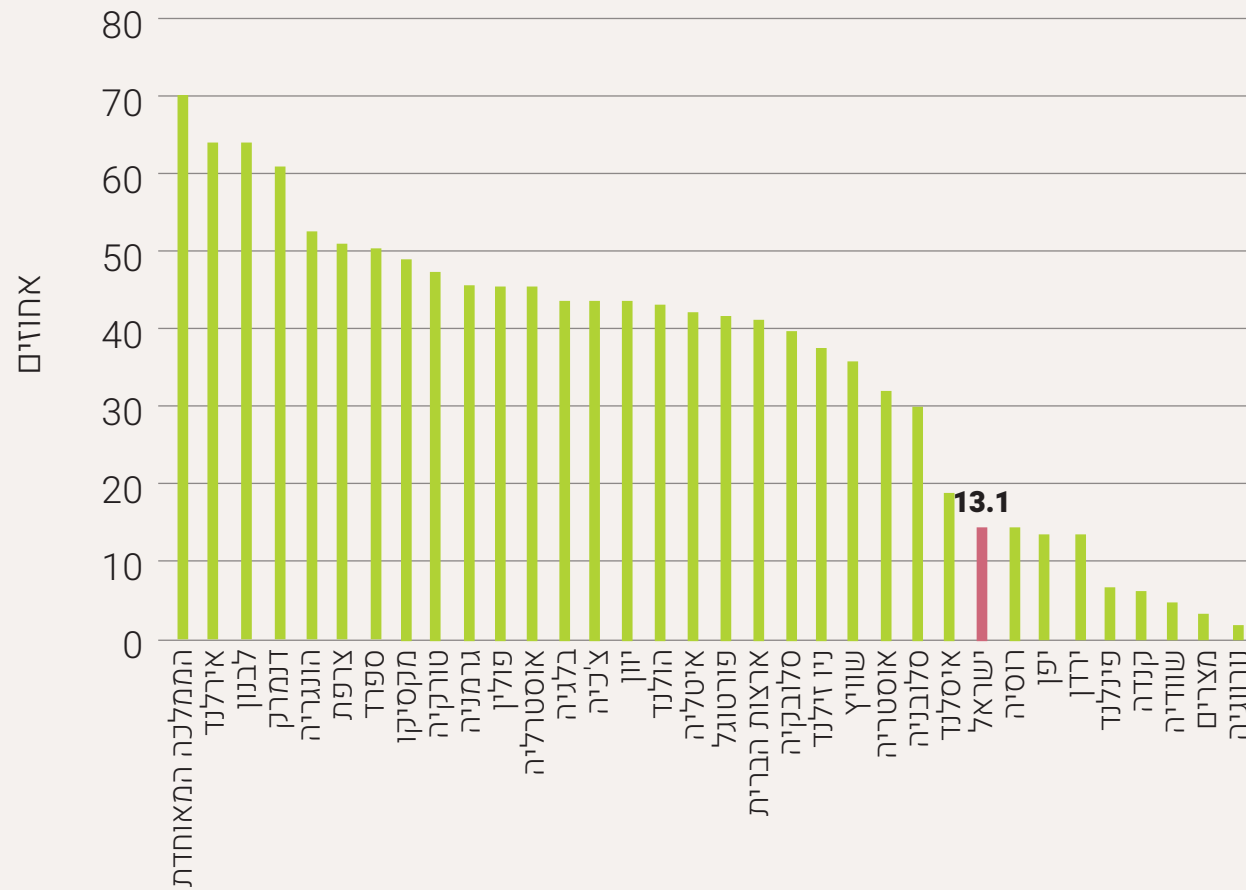
¹ מאז 2003 השתנתה שיטת החישוב ולכן לא ניתן להתייחס לשנים שלפניה

דונמים מעובדים - שטחי חקלאות באזורי ספר שטחי החקלאות במגמת ירידה, אך מגמה מתונה בשנים האחרונות

סה"כ ישנה התייצבות בשטחי הגידול באזורים אלו. סך הדונמים באזורים אלו הוא כ-641 אלף דונם המהווים כ-20% מסך הדונמים במדינה. לשטחי החקלאות באזורים אלו יש חשיבות כפולה – ייצור חקלאי ושמירה על הקרקעות. ראוי לציין את אזור אשכול שמהווה אחוז גדול משטחי העגבנייה, וסופג את הקשיים בשנים האחרונות הקשורים לגידול. ביו"ש יש מחסור בנתונים אמינים אבל המצב משקף מעט דונמים ביחס לשטח הגאוגרפי. באזור יו"ש החשיבות החקלאית יכולה להיות גם בשמירה על האקולוגיה כאשר נכון להיום יש ניצול קטן מאוד באזור זה של מי שופכין מטוהרים לחקלאות ורובם מוזרם לוואדיות. באזור זה ישנה גם אפשרות תאורטית להתרחבות משמעותית בהיקף הדונמים לחקלאות, כאשר הוא מספק אקלים דומה לצפון – אזורי גידול גבוהים עם משקעים משמעותיים.

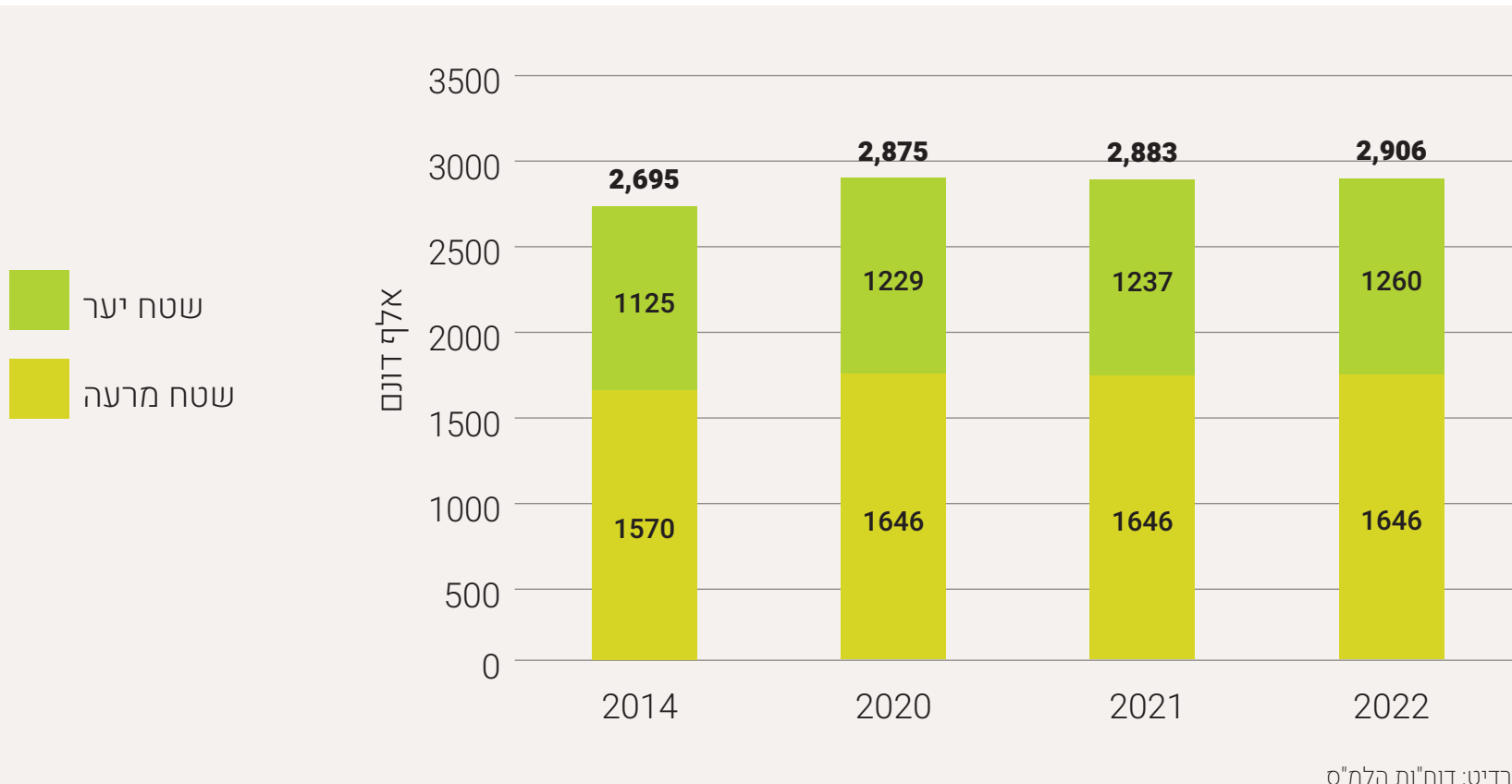
אחוז שטחים חקלאיים משטח המדינה השוואה בין-לאומית 2020

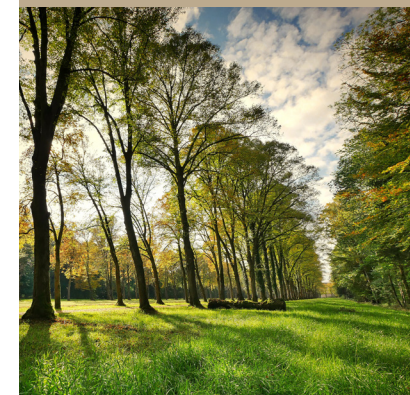
מקור הנתונים: דוח משרד החקלאות, ע"פ נתוני ארגון החקלאות והמזון הבין-לאומי (FAO)

כפי שניתן לראות אחוז שטחי החקלאות בישראל נמוך (13.1%) ממדינות רבות, עם זאת לישראל מרחבים פתוחים וכמות משקעים מוגבלת. מיצוי שטחים חדשים כדוגמת אזורי ספר מדבר בהם מתחילה להתפתח חקלאות, וכן אזור יהודה ושומרון יכול להרחיב את שטחי הגידול בעתיד. דבר זה חשוב לאור הערכות של חלק מגורמי המקצוע שיש להוסיף כ-6000 דונם בשנה כדי לעמוד בצורכי המדינה בעשורים הבאים.

שטחי יער נטוע ומרעה

שטחי היער הנטוע הולכים וגדלים. לפי ההערכות בשנת 2022 היו כ-1260 אלף דונם. יש לשים לב במיוחד לנטיעות באזורים עם חשיבות לאומית בהחזקת הקרקעות. על אף דיונים שמתקיימים בשנים האחרונות, האם היערות פוגעים במערכת האקולוגית, נודעת ליערות חשיבות רבה למימוש חזון ההתיישבות ומניעת השתלטות על קרקעות. סה"כ תופסים שטחי המרעה כ-5.8% משטח המדינה, והיערות כ-4.5% (אחוז היער משתנה בדיווחים שונים, ותלוי במה מחשיבים כשטח המדינה).

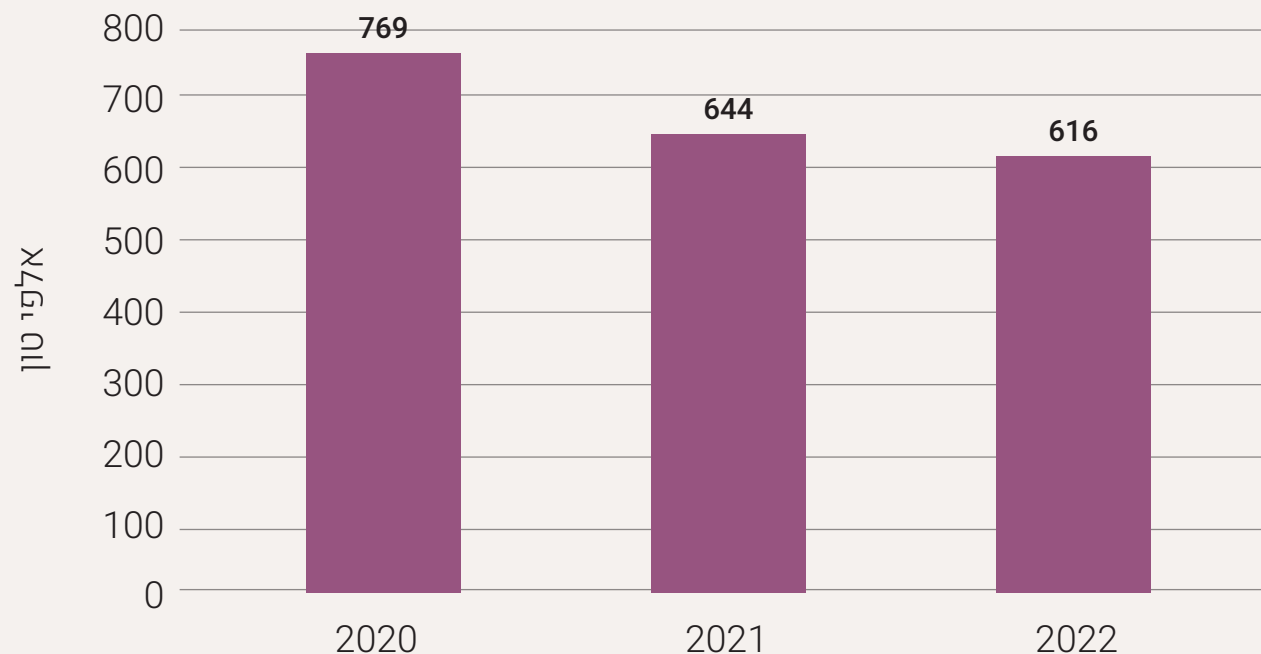

2

יבוא ויצוא

יצוא פירות, ירקות וגידולים נוספים

קרדיט: דוח"ות הלמ"ס

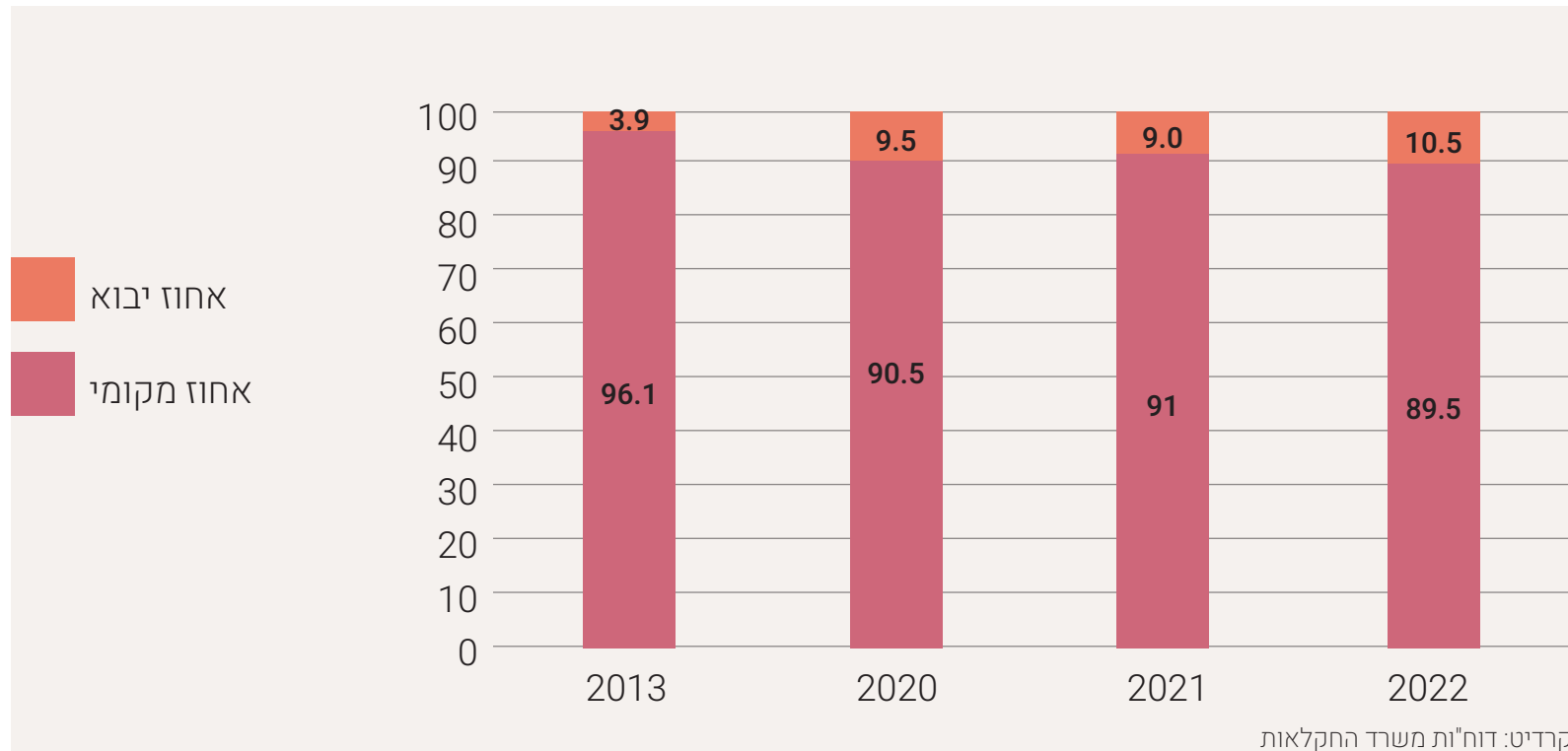
באופן כללי בעשור האחרון יש ירידה בייצוא. הירידה מתמקדת בייצוא ירקות כשבמקביל ישנה דווקא עלייה בייצוא פירות. יש לציין כמה מינים בולטים: האבוקדו מהווה כ-61% מסך ייצוא הפירות, התמרים כ-22% מן הייצוא. ובנוסף, ראוי לציין את הכותנה שבה חל גידול משמעותי בייצוא בשנים האחרונות. בהדרים ישנה ירידה בייצוא לאורך השנים, אך היא מתונה בשנים האחרונות. בירקות יש לציין את תפוחי האדמה המהווים 53% מסך ייצוא הירקות ואת הגזר המהווה 26% מסך הייצוא.

אחוז הייצוא מסך התוצרת החקלאית הוא כ-12% (ישנם גידולים חריגים, כמו אבוקדו, שבו הייצוא הוא כ-70% מסך הייצור).

שיווק היבול דרך ייצוא הוא אמנם רווחי אך טומן בחובו סיכונים וחוסר יציבות, כאשר ישראל נמצאת בתחרות עם מדינות עם כוח עבודה ומים זולים בהרבה. כך לדוגמה: אבטיחים, הדרים ותפוז"א שבעבר היו מייצאים מהם כמות משמעותית, במשך השנים חלה ירידה ניכרת בייצוא שלהם.

התחרות מול היבוא – חקלאות ישראלית מנצחת

במבט לעשור האחרון היבוא במגמת עלייה – אך ב-3 שנים האחרונות חלה התייצבות

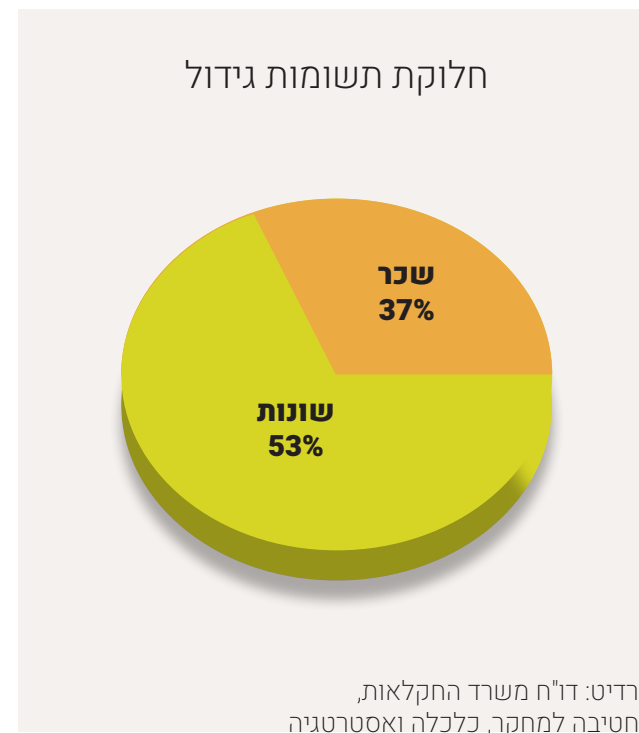
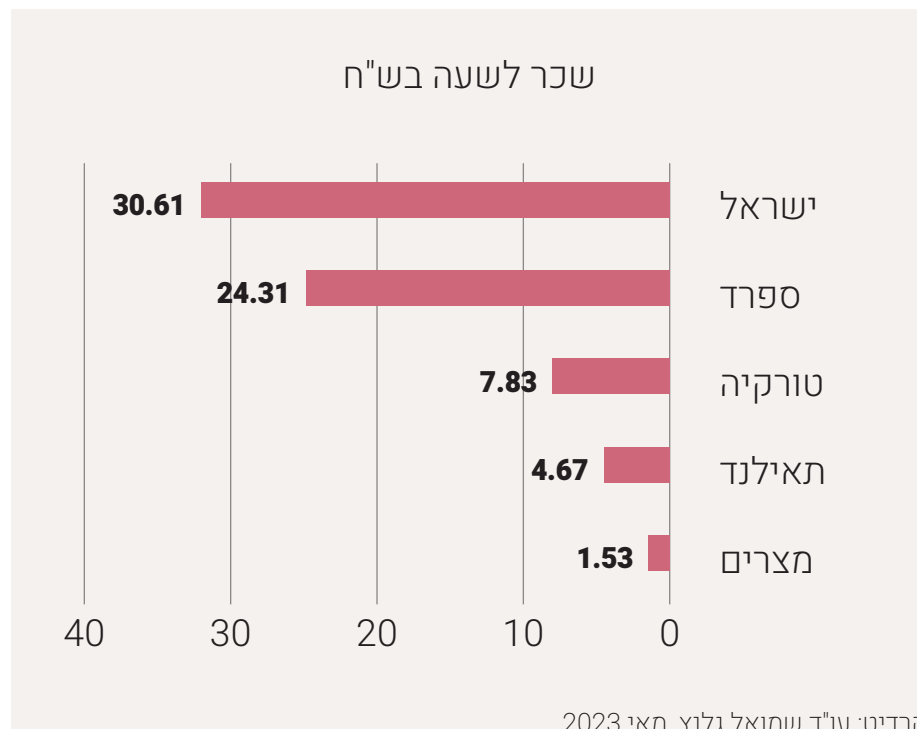
שנת שיא: שנת 2022, שנת שיא מבחינת יבוא - 10.5% מהתצרוכת האישית

היבוא תופס כיום כ-10% מהתצרוכת האישית של פירות וירקות. גידולים בהם היבוא עלה במיוחד – עגבנייה, מלפפון, תפוח עץ, אגס, בצל ושום. חשוב לציין שחלק ניכר מהיבוא מגיע ממדינות בעלות פיקוח נמוך על איכות התוצרת והחקלאות כדוגמת – טורקיה, ירדן וסין. לדוגמה, בשום ישראלי יש בערך פי 4-5 אליצין ביחס לשום המגיע ביבוא (האליצין הוא חומר מרכזי הקשור לארומה ולסגולות הבריאותיות של השום).

הודות לכניסתו של חוק סימון ארץ המקור, כיום כל אחד יכול לזהות בעצמו האם מדובר בתוצרת ישראל, או ביבוא, ולבחור בהתאם.

החקלאות המקומית מספקת כ-40%-50% מסך צריכת המזון האישית. בדגניים ובמוצרי בשר ישראל תלויה ביבוא באופן משמעותי. עלייה באחוז הייצור המקומי מסך תצרוכת המזון, תגביר את הביטחון התזונתי של תושבי ישראל.

התמודדות מול היבוא שכר עבודה

לפי נתוני הלמ"ס, אומדן השכר מסך התשומות (הוצאות הגידול הישירות) הוא כ-40%. לכן, העובדה שהשכר המשולם בישראל (לעובדים זרים) גבוה משמעותית מרבות מהמדינות מהן מגיע היבוא, תורמת להבנת הקושי בתחרות מולם.

במשך השנים, עקב חקיקה ופסיקות בתי משפט, עלו משמעותית תנאי השכר המשולמים לעובדים הזרים. זאת בנוסף למחירי תשומות נוספות, כגון מים שבדרך-כלל יקרים יותר בישראל. נוסף על כך, החקלאים בארץ נדרשים לתקנות איכות הקשורות לאיכות מים ושימוש בחומרי הדברה, שונים ויקרים בהרבה מאלו במדינות כמו טורקיה או סין. לכן, חשיבות קידום המיכון לענפים נוספים ולתחומים נוספים, כגון קטיף ירקות, משמעותית מאוד לקידום התחרות וכן להוזלת המחיר לצרכן.

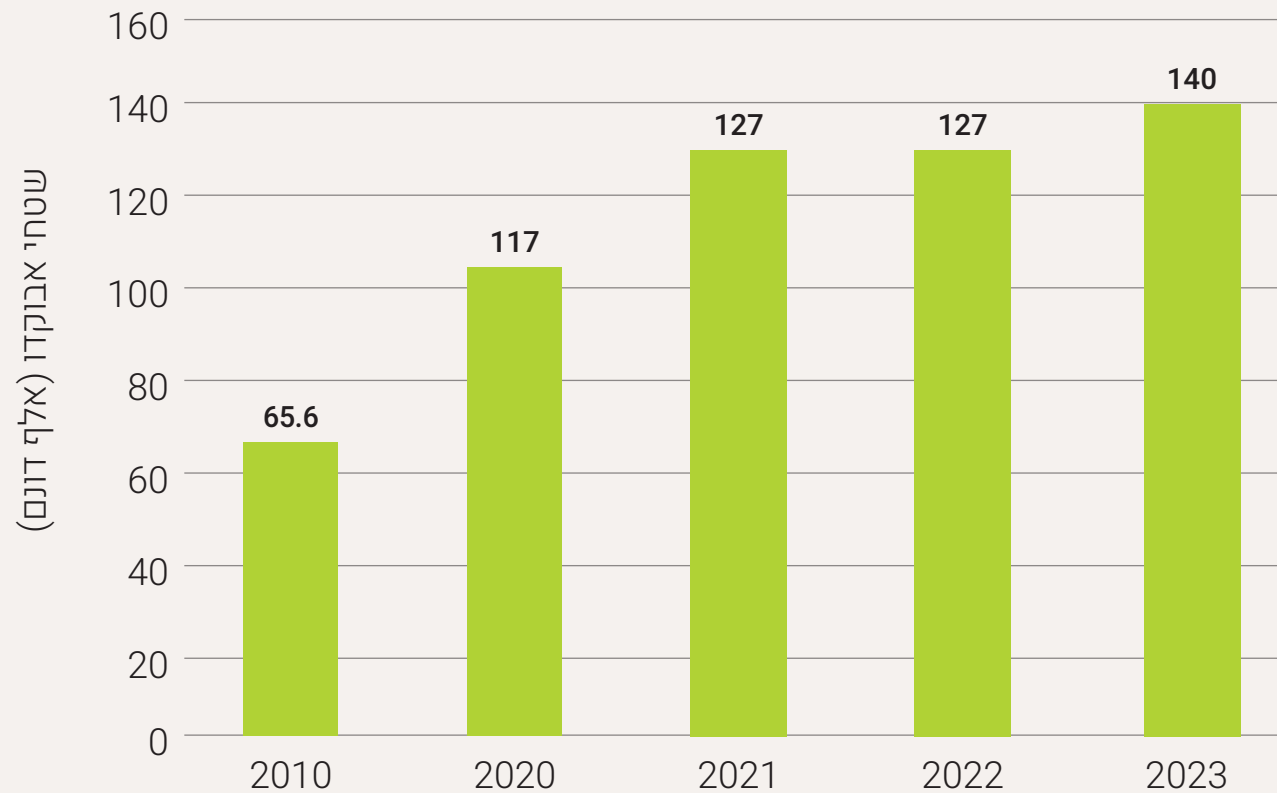

3

שינויים
בגידולים ספציפיים

מוצר מנצח - אבוקדו ישראלי

האבוקדו מתפתח בקצב מהיר- ומופנה ברובו ליצוא

קרדיט: דוח"ות הלמ"ס

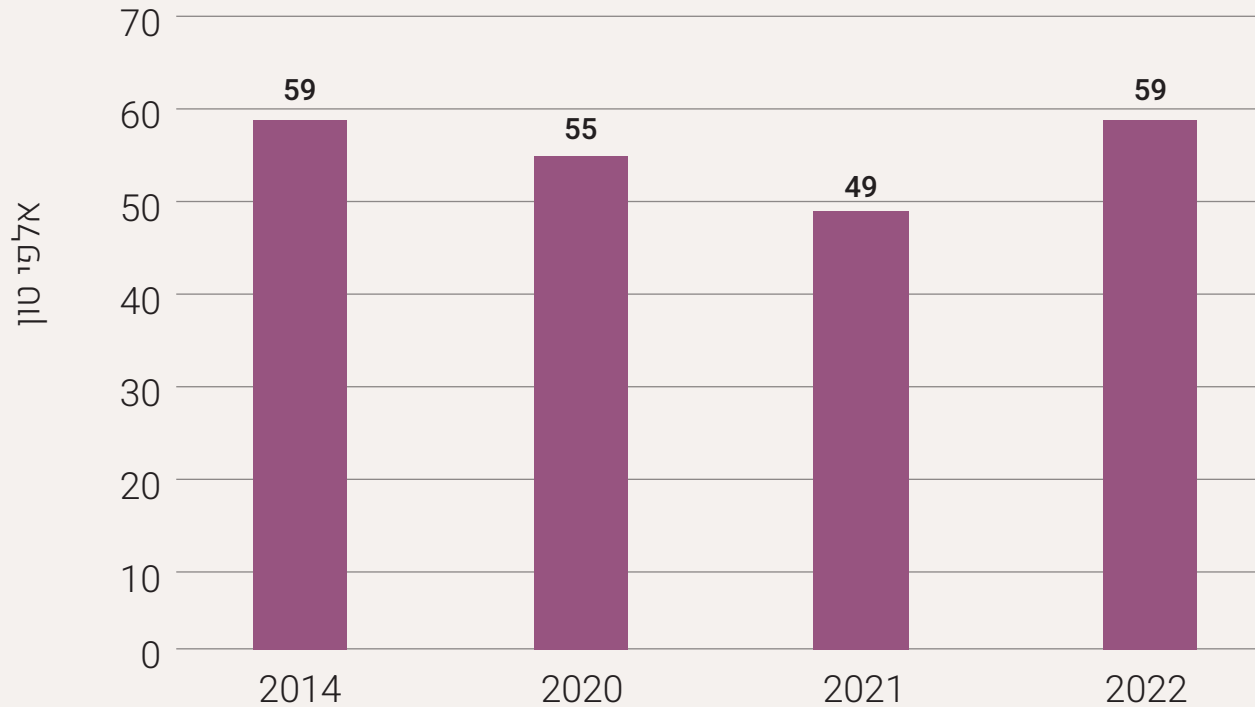
שטחי האבוקדו בעלייה עקבית עקב דרישה לייצוא שמהווה כ-70% מסך ייצור האבוקדו. לפי ההערכות היבול בשנת 2024 יגיע לשיא של 250 אלף טון.

האבוקדו הוא דוגמה להצלחה חקלאית ישראלית – זיהוי של הזדמנות וביקוש עולמי, תוך כדי זיהוי האקלים הישראלי כמתאים לגידול.

לפי חלק מההערכות, תפוקת האבוקדו הישראלית גבוהה בכ-40% מהמוצע העולמי. עונת האבוקדו התארכה במשך השנים וכיום נמשכת לאורך השנה, כתוצאה משימוש בזנים שמבשילים בזמנים שונים.

מוצר בהתקדמות - כרמי יין

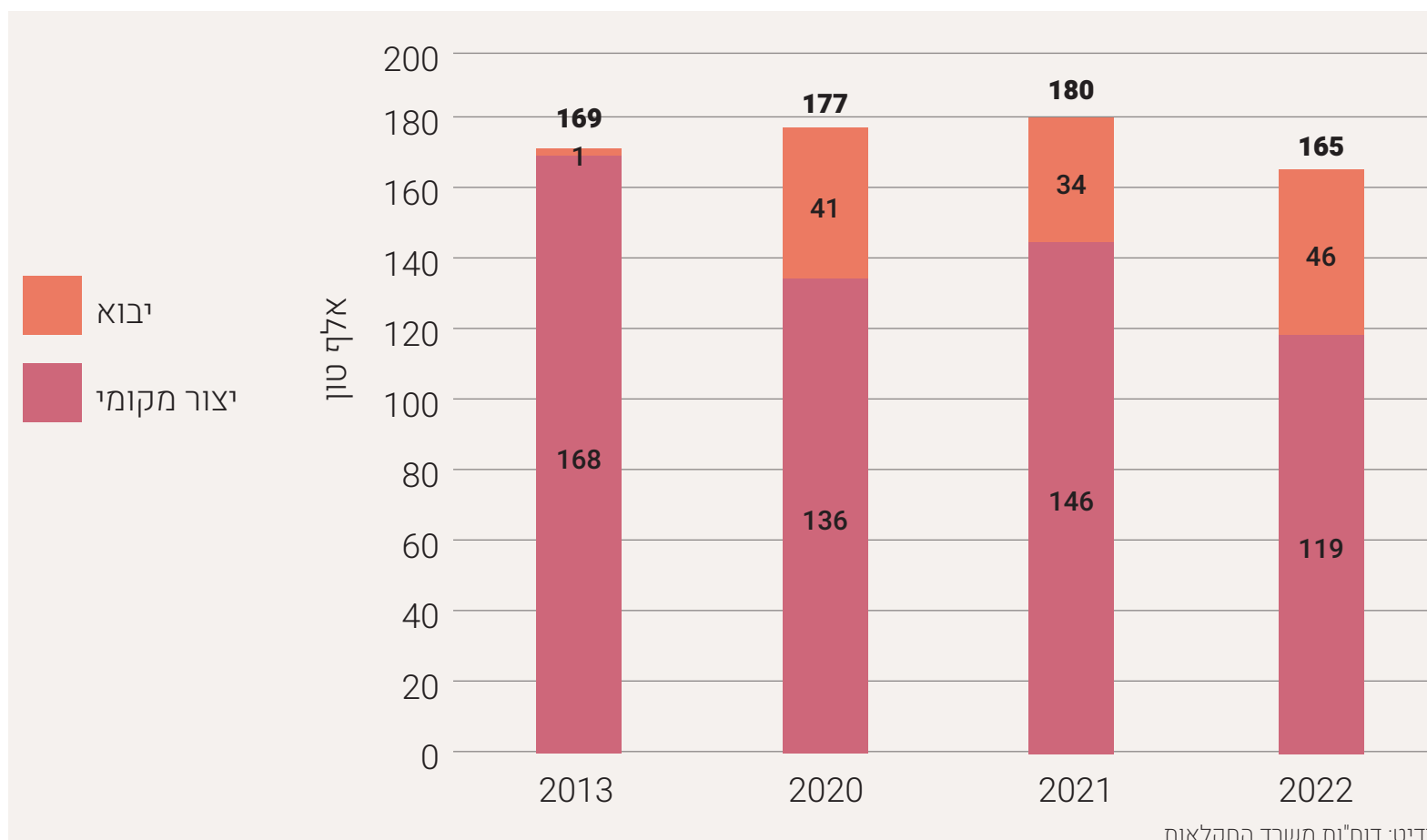
קרדיט: דוח"ות הלמ"ס

ייצור היין בשנת 2022 הוערך ב-59 אלף טון. למרות העלייה בשטח הנטוע שמוערך בכ-65 אלף דונם, הייצור השנתי לא עולה בהתאם. כרמי היין סבלו מספר שנים מווירוסים וכתוצאה מכך נגרמו עיכוב בנטיעות ופגיעה ביבול. לפני מספר שנים הובאו רכב וכנות נקיים מווירוסים והחל ייצור מושגח של שתילים נקיים בשיטות ייצור חדשות. בשנים האחרונות ניטעו כרמים רבים, ועל פי הצפוי בעז"ה בעוד מספר שנים יחזור הייצור המקומי להיות כמעט בלעדי בענף. נכון לעכשיו ישנו גם לא מעט יין מיבוא, אך הדבר נובע גם משנת השמיטה.

מוצר במצוקה- עגבניה

היקפי יצור העגבניה ירדו דרמטית, בין השאר עקב תחרות עם היבוא

מ-168 אלף טון בייצור מקומי בשנת 2013, ירד הייצור ל-119 אלף טון בלבד בשנת 2022. הירידה קשורה בעיקרה ליבוא שעלה במקביל עד ל-46 אלף טון, רובו מטורקיה ומירדן. לעגבנייה אתגרים משמעותיים – ביניהם וירוסים חדשים המגיעים כל הזמן ותחרות מול היבוא. מקור לתקווה הוא מכונות קטיפה אוטומטיות, שמצויות בתהליכי פיתוח ובחינת יישום ראשוני. מכונות אלו יוכלו לשפר את התחרות מול השווקים בעולם בהם כוח העבודה זול בהרבה מישראל. בנוסף, ישנה התקדמות במציאת זנים עם עמידות לוורוסים שפגעו בענף בשנים האחרונות. כ-50% משטחי העגבנייה מצויים באזור עוטף עזה שספג לאחרונה מתקפה רצחנית. קידום המוצר חשוב אם כן, גם לפיתוח ושגשוג חבל ארץ חשוב זה.

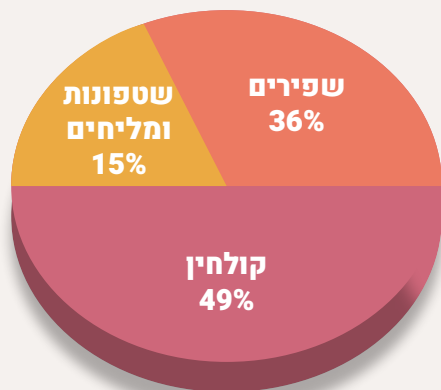

4

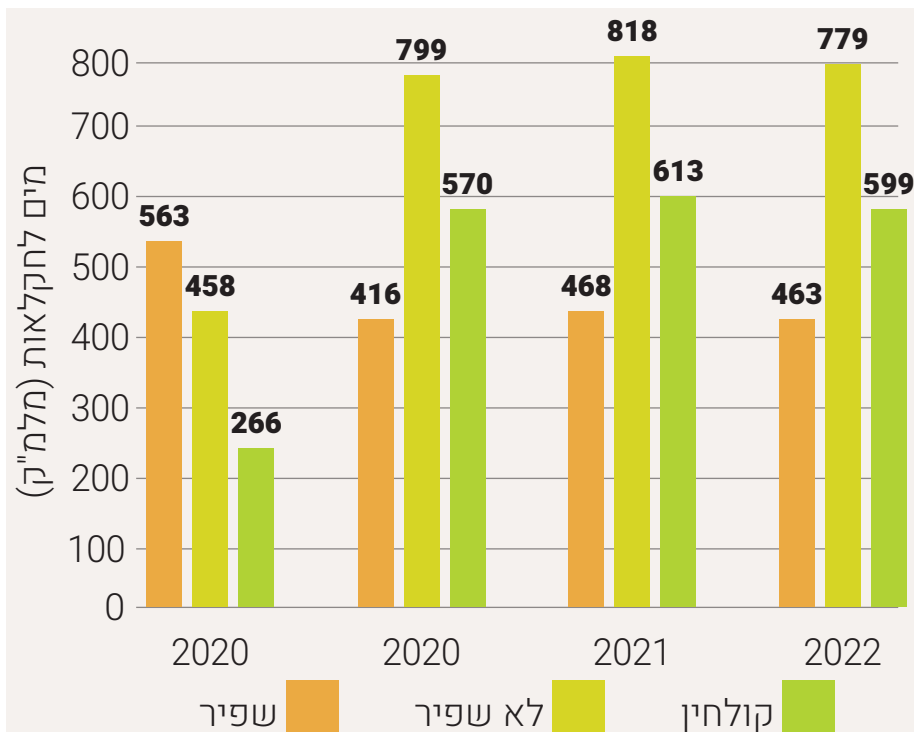
צריכת מים
משקעים ואקלים

מי השקיה מעצמת מחזור עולמית

חלוקת מי השקיה 2022

קרדיט: רשות המים

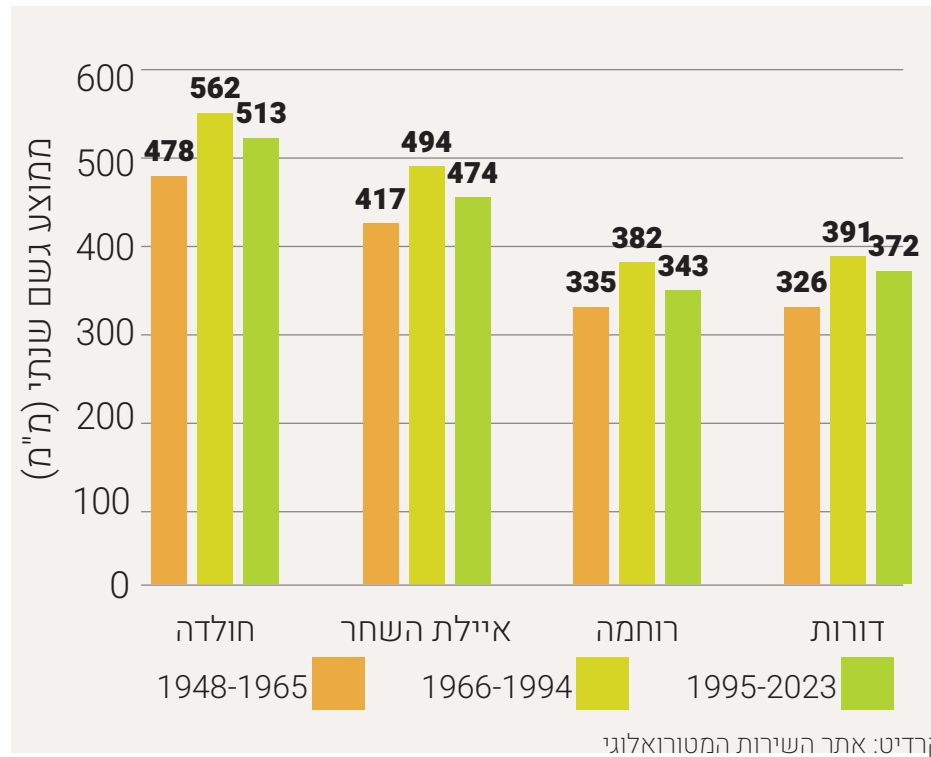
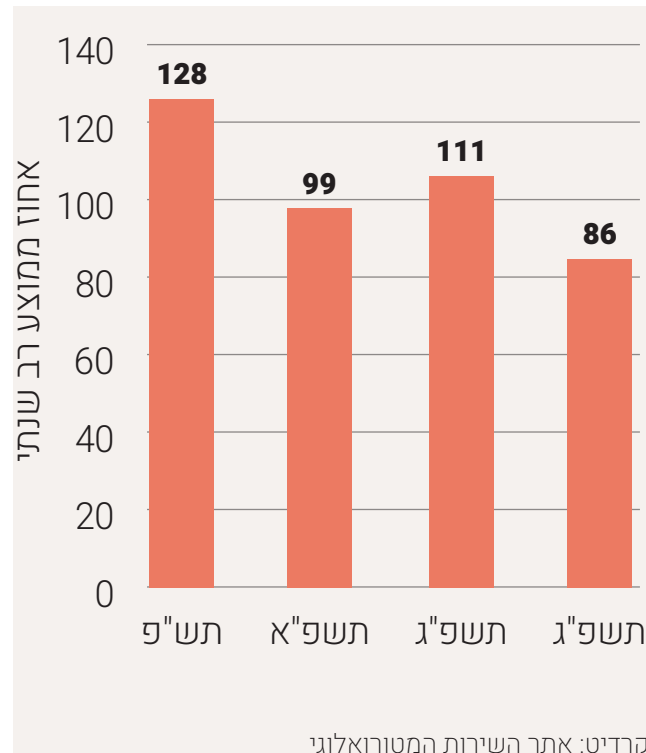

קרדיט: רשות המים

מים שפירים הם מי שתייה מתוקים, שאר המים שאינם שפירים מתחלקים למספר קטגוריות- מי קולחין- מי שופכין שעברו טיהור ברמה גבוהה המאפשר להשתמש בהם לחקלאות, מי שטפונות- מים הנאגרים משטפונות ומים מלוחים - מים שאינם ראויים לשתיה אך יכולים לשמש לחקלאות. עם השנים יורד השימוש במים שפירים לחקלאות בישראל, ובשנת 2022 רק 36% מהמים לחקלאות היו שפירים. לשם השוואה בשנת 2001 44% מהמים לחקלאות היו שפירים. השימוש במי קולחין עולה בהתאמה ותופס כיום 49% מהמים לחקלאות. דבר זה מציב את החקלאות כמקור משמעותי לניצול משאבים ושמירה על הסביבה כאשר מי הביוב מטוהרים ואף מנוצלים לשימוש חוזר. מדובר בהישג ישראלי יוצא דופן, שכן מדינות אחרות רחוקות מאוד מטיהור וניצול כזה של מי השופכין ומים לא שפירים לחקלאות. המצב בשנים האחרונות יציב יחסית ואין תוספת ירידה באחוז המים השפירים לחקלאות, לכן יש מקום לחשוב על מקורות נוספים של מים שאינם שפירים כדי להוריד עוד יותר את ההסתמכות על מים שפירים.

ברכה משמים כמות משקעים עונתית

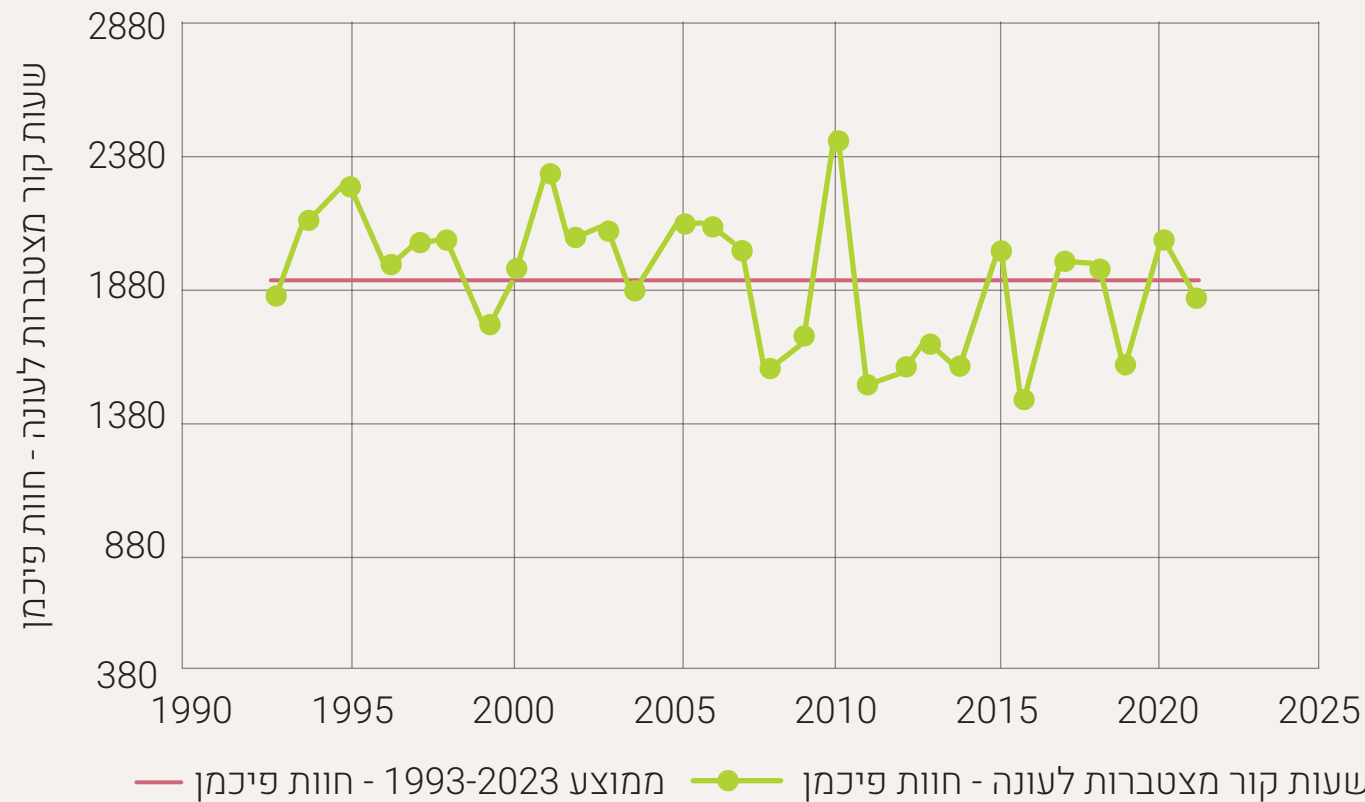
הנתונים נלקחו ממאגרי המידע של השירות המטאורולוגי. שנת תשפ"ג הייתה שנה דלת משקעים באופן יחסי, כאשר בפריסה ארצית ירדו 86% מהממוצע הרב שנתי. באזור צפון הנגב לעומת זאת, ירדו כמויות דומות לממוצע. שנה זו באה לאחר ארבע שנות ברוכות בהן המשקעים היו כמו הממוצע או גבוהות ממנו. מאז תחילת המדידות, שנת השיא של משקעים הייתה שנת תשנ"ב בה ירדו 172% מהממוצע הרב שנתי.

במבט רב שנתי של כמויות גשם שנתיות – ניתן לראות 3 תקופות גשם מרכזיות – 1965-1948 בה ממוצע המשקעים הנמוך ביותר בתחנות רבות ברחבי הארץ, שנות שיא – 1994-1966 ובתקופה האחרונה 2023-1995 ירידה ביחס לשיא אך גבוה מהתקופה הראשונה. בגרף נתונים של תחנות מצפון, דרום ושפלת הארץ. תופעת העלייה במשקעים שנצפתה באופן משמעותי בדרום הארץ החל משנות ה-60, הובילה למספר מחקרים בתחום, אך הדעות חלוקות לגבי ההסברים לגביה. מעבר למשק המים, כמויות הגשם חיוניות לגידולי הבעל, ובראשם גידול החיטה שתופס כמיליון דונם, רבים מהם מצויים באזור צפון הנגב.

מנות קור

פחות שעות קור בעשורים האחרונים

קרדיט: מו"פ צפון, מוטי פרס

בשנים האחרונות ישנה מגמה של ירידה במנות הקור השנתיות. מנות קור בכמות מספקת, חיוניות להתעוררות תקינה של רבים מעצי הפרי הנשירים כדוגמת תפוח עץ ודובדבן ולעוצמת ואחידות הפריחה. כפי שניתן לראות בגרף מנתוני חוות פיכמן במרום גולן (מודל צור-מרון-פרס), ביחס למוצע לשנים 1993-2023, ב-15 השנים האחרונות, מרבית השנים מתחת למוצע, בעוד שב-15 השנים הראשונות בתקופה, מרבית השנים מעל הממוצע. למרות שישנם גם חומרים כימיים שגורמים להתעוררות, נדרשות עדיין מספר מינימלי של מנות קור. ישנו חשש ממצב בו שעות הקור לא יספיקו אפילו לרמה הנדרשת בשימוש במעודדי התעוררות. המחקר עסוק במתן פתרונות נוספים, כדוגמת זנים בעלי דרישות קור נמוכות יותר.

מבט לעתיד - קטיף נשירים וירקות ממוכן

במבט קדימה, פיתוח ושדרוג המיכון הוא אחד הכלים החשובים ליכולת של החקלאות הישראלית להתייעל ולעמוד בתחרות מול מקומות עם כוח עבודה זול. אחד הענפים שנדמה היה כי קטיף מכני לא ייתכן בו, הוא ענף הנשירים. אולם, בשנים האחרונות החל פיתוח של רחפנים המשמשים לקטיף נשירים, כאשר גידול המודל הוא תפוח עץ. כרגע המיכון נמצא בשלב חצי מסחרי, בניסיון להגיע לקצב קטיף מתאים.

המשך פיתוח כלים דומים יסייע לחקלאות הישראלית להתמודד בהצלחה בשווקים אחרים תוך ניצול היתרונות המקומיים. גם בעגבנייה לשוק הטרי, יש מספר מכונות קטיף שנמצאות בהליכי פיתוח מתקדמים.

מיכון לקטיף שקיים אך לא בשימוש מסיבות שונות קיים גם בחסה ובירקות דומים, וכניסה של כלים דומים תוכל לתרום משמעותית לחקלאות בארץ.

ישנן מספר חברות שעובדות על פיתוחים חדשים בתחום, ביניהן נציין שתיים: חברת תבל - קטיף נשירים בעזרת רחפנים - החברה הוגדרה ע"י ביל גייטס כאחת מ-5 הסטראטאפים המובילים בתחום הרובוטיקה. כרגע ישנם ניסויים בעיקר בחו"ל. בשילוב בינה מלאכותית, הרחפנים יודעים איזה פרי עליהם לקטוף ואף אוספים מידע שנצבר על הקטיף ואיכותו.

חברת MetoMotion - קטיף עגבניות בעזרת רובוט - שלבי פיתוח מתקדמים, אמורה לקום חממה ניסיונית ראשונה בקיבוצים עלומים ובארי. מיכון הקטיף יכול להוות בשורה לענף שמתחרה בשנים האחרונות עם יבוא הולך וגדל.

בחלק מהמקרים נבחנות צורות גידול חדשות כדי להתאים את הגידול לקטיף ממוכן. המשך התקדמות בתחום, חיונית מאוד לשגשוגה של החקלאות בארץ.

השנים הבאות צפויות להיות שנים אתגריות מבחינת יכולת החקלאות הישראלית להמשיך לשגשג אל מול אתגרי השעה והיבוא. החקלאי הישראלי מתמודד עם מחירי תשומות של מים, דשנים וכו' הולכים וגדלים כמו גם עלות כוח העבודה שעלתה מאוד בשנים האחרונות, גם עקב עניינים משפטיים. מוטל על הממשלה ועל הגורמים האחרים למצוא את הדרך לחזק את החקלאות הישראלית תוך כדי קידום הכלכלה.

בשנים האחרונות עולה שיח הכורך בין יוקר המחיה לבין חשיבות החקלאות, הכולל את סוגיית היבוא. איננו נכנסים לעומק לסוגיה זו, אך אנו בטוחים שבמידה שיובן הערך המיוחד של החקלאות – לביטחון, לשמירה על הגבולות ולערכים רבים נוספים, תימצא הדרך לשמירה על החקלאות הישראלית באיזון עם ערכים נוספים כדוגמת מזון נגיש לכלל האוכלוסייה.

ביחס לדונמים זמינים להגדלת היקף הגידול ניתן לציין את אזורי ספר המדבר בעיקר בנגב, בהם מתרחש תהליך איטי של מציאת שיטות הגידול המתאימות וניצול המשאבים המקומיים. כך, הוקמו כרמים, באזורי הר הנגב, והתפתח גידול ירקות באזור חלוצה והבשור. בנוסף, ביהודה ושומרון ניטעו בעשור האחרון אלפי דונם מטעים, בעיקר כרמי יין. זאת בנוסף לשטחי הבקעה בהם ישנם אלפי דונמים של גידולי ירקות חסויים בעיקר.

מציאת גידולים שיש בהם יתרון יחסי בארץ, עם המשך קידום המיכון והורדת התלות בעובדים והמשך מחקר ושמירה על בריאות הגידולים, יוכלו לקדם את החקלאות גם בשנים הבאות. ישראל נתברכה באזורי אקלים שונים ומגוונים, כתוצאה מכך מתאפשרת התאמת אזור הגידול המיטבי לכל גידול ולכל עונה. נדמה שעדיין הפוטנציאל הזה רחוק ממימוש. בנוסף, יש לדחוף את החקלאות לפעול באופן ששומר על הקרקע, להשקיע בתשתיות ובצורות גידול שימנעו בעיות עתידיות, ולהמשיך בפיתוחים ייחודיים שהמחקר החקלאי בארץ מקדם בהצלחה מרובה. עלינו כצרכנים לזכור שלחקלאות הישראלית יש ערך מוסף, ולכן לא תמיד הזול יותר הוא המשתלם יותר.